

hij samenvat onder de noemer 'secularisering' (144-145). Dat een dergelijke interpretatie altijd tijdgebonden is, en dat, wat ik liever institutionele factoren zou noemen een belangrijke rol spelen, kan men hem toegeven. Dat 'secularisering' de doorslaggevende factor is, lijkt me echter een slag in de lucht, en dat intellectuele factoren van geen of weinig belang zouden zijn, zonder meer onjuist. Nieuwentijt past in de ontwikkeling van de gereformeerde kerk tot een brede volkskerk waarvoor een consensus gecreëerd moet worden (te vergelijken met het streven van de Latitudinarians in Engeland), en zijn werk past tevens in een tendens tot popularisering van wetenschappelijke inzichten die nieuw is in de achttiende eeuw. Maar dit alles was mogelijk omdat de wetenschap waarvan hij gebruik maakte een sterk aanschouwelijke en empirische wetenschap was, die niet alleen gemakkelijk kon inspelen op de belangstelling van een verlichte bourgeoisie, maar bovendien uitstekend aansloot op het Bijbelse idee dat men God kan kennen in Zijn Schepping (Jes. 40: 26; Hand. 17: 27-28; Rom. 1: 20; de laatste plaats geciteerd door Nieuwentijt in *Het regt gebruik*(38). Inhoudelijke en institutionele factoren spelen dus beide een rol.

Vermij weet niet aannemelijk te maken dat secularisering een grote rol speelt, en dat is, zeker voorzover het Nieuwentijt zelf betreft, eigenlijk niet zo verbazend. Zelfs als men dat begrip in zijn ruimste betekenis opvat, is Nieuwentijt er noch het produkt noch het slachtoffer van. Vermij's these lijkt dan ook eerder bedoeld om te verklaren waarom Nieuwentijt wel tot een harmonieuze synthese van geloof en wetenschap kwam en de cartesianen in de zeventiende eeuw niet. Maar ook dan kan er weinig verklaard worden. Volgens de heersende theologie van de zeventiende eeuw was de magistraat weliswaar een instrument van de voorzienigheid en had hij toe te zien op het fundamenteel christelijk karakter van de samenleving, maar over het fundamenteel wereldlijke karakter van de overheid bestond vanaf de reformatie geen misverstand. De problemen ontstonden eerder doordat het cartésianisme agressief anti-aristotelisch was (terwijl de heersende theologie zich sterk afhankelijk wist van de aristotelische traditie), en excessieve claims had ten aanzien van de kenbaarheid van de wereld (iets wat volgens leidende theologen alleen maar tot scepticisme en dus tot atheïsme kon leiden). Dat theologen zich verzetten tegen het cartésianisme was geen angst voor 'secularisering', maar had te maken met het feit dat de filosofie deel uitmaakte van de academische propaedeutische, waarop de theologische faculteiten moesten voortbouwen. Bovendien ontwikkelde zich uit het cartésianisme een radicale variant (Meijer en Spinoza) die door nieuwe en oude filosofen als ongodsdienstig werd ervaren.

Elementen van dit alles vindt men in Vermij's boek terug, maar ze worden soms gepresenteerd op een manier die meer vragen oproept dan er antwoorden zijn. De hoofdstukken over Nieuwentijt zelf zijn echter accuraat en informatief. Het viel mij op dat bij de bespreking van Nieuwentijt's problematische verhouding tot het cartésianisme wel aandacht wordt besteed aan De Volder, wiens eigen relatie tot het cartésianisme problematisch is, maar niet aan het meer agressieve cartésianisme van Theodoor Craanen die eveneens hoogleraar was te Leiden in de periode dat Nieuwentijt daar studeerde. Het boek bevat een bibliografie en een register.

Th. Verbeek

L. Hovy, *Ceylonees plakkaatboek. Plakkaten en andere wetten, uitgevaardigd door het Nederlands bestuur op Ceylon, 1638-1796* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam, I, Voorwerk, Teksten 1-269, II, Teksten 270-690, Nawerk; Hilversum: Verloren, 1991, cxlviii + 1014 blz., f195,-, ISBN 90 6550 341 2 (set)).

Op 3 juni 1641 vaardigde het compagniebestuur te Galle een verordening uit waarbij het officieren, soldaten, kanonniers of enige andere leden van het garnizoen verboden werd zich 'in hare voorgaende schandelijke hoerdom, concubinagie ofte hoerschap, onder wat pretext sulx oock soude mogen geschieden, te continueeren'. Het is een van de 690 plakكاتen en andere wetten die tussen 1638 en 1796 uitgevaardigd werden door de compagniebestuurders in Ceylon. Als nummer 2 is deze verordening opgenomen in het 'Ceylonees plakkaatboek', de imposante rechtsbronuitgave van Lodewijk Hovy. De uitgegeven verzameling wetteksten — verdragen, verordeningen, reglementen en andere bepalingen met een algemene bindende werking — geven een indrukwekkende kijk op ruim 150 jaar bestuursactiviteit in het rechtsgebied van de compagnie in Ceylon. De regelgeving door de compagnie vond plaats in een aanvankelijk nieuwe en vreemde situatie. Op grond van het octrooi van 1602 was het de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) toegestaan oorlog te voeren, verdragen te sluiten met inlandse vorsten en gebieden te besturen in den vreemde. Juist in Ceylon nam de compagnie een bijzondere positie in: de handelsonderneming was na haar strijd tegen de Portugezen in 1658 bestuurder geworden van een groot territorium, dat tot 1766 bestond uit het oude koninkrijk Jaffna in het noorden, het kustgebied in het zuidwesten en de plaatsen Trincomalee en Batticaloa in het oosten. Na de oorlog van 1761-1765 was de koning van Kandy gedwongen ook de resterende kustgedeelten aan de compagnie af te staan.

De moralistische lading van de hierboven geciteerde verordening wijkt niet af van wat wij op dit punt in Nederland gewend zijn. Lezing van de volledige verordening leert echter dat er meer aan de hand is dan het bevorderen en handhaven op zich van de huwelijksmoraal binnen een eigen gemeenschap. De afwezigheid van Europese vrouwen maakte dat er van een normaal opgebouwde samenleving geen sprake was, en dus zochten de compagniedienaren elders hun gerief. Maar de al te vrije omgang met inlandse vrouwen was een slecht voorbeeld voor de 'heydenen ende swacke [zwarte, inlandse, LJW] roomsgesinde christenen' en de minachting voor de ware christelijke levenswijze wierp bovendien een smet op het blazoen van de Nederlandse natie. Van een gebrek aan realisme kon de compagnie overigens niet beticht worden: 'om degenen die de gaven der onthouding niet en hebben in haer swackheit tegemoet te komen' was de compagnie bereid haar werknemers toestemming te geven een inlandse vrouw te huwen. Dat had dan wel als consequentie, aldus de ordonnantie, dat bij leven van zo'n inlandse echtgenote repatriëring niet was toegestaan. De verordening is nog om een heel andere reden opmerkelijk te noemen: op 13 maart 1640 veroverde Willem Jacobsz Coster het plaatsje Galle op de Portugezen; regulering van het geslachtsleven, althans van de omstandigheden waaronder dit plaats vond, werd al spoedig daarna opportuun geacht.

Het is verbluffend te zien hoeveel informatie over de compagnie en over het leven van de compagniedienaren verkregen wordt uit slechts één enkele wetttekst. De vele honderden die er op volgen, vormen samen een unieke bron voor de bestudering van de sociale en economische geschiedenis van het compagniegebied in Ceylon. Het veelzijdige materiaal is tevens interessant voor de bestudering van de mentaliteit van het compagniebestuur en haar dienaren. Bij het laatste kan men zowel denken aan de wijze waarop de compagnie de autochtone Ceylonezen tegemoet trad als aan de manier van ingrijpen in de sociale en economische structuur. Misschien is het aardig een paar onderwerpen uit de plakكاتen de revue te laten passeren, een willekeurige selectie die toch een idee biedt van de koloniale situatie in de compagniegebieden. Nummer 25, een plakkaat uit 1657, verbiedt de handel en overige bedrijfsuitoefening op zon- en feestdagen. Nummer 52, een plakkaat uit 1659, gebiedt slavenbezitters hun slaven het hoofdhaar kort af te knippen en hun slaven geen hoed te laten dragen zolang zij de Nederlandse taal niet machtig zijn. Dit is overigens slechts één van de vele plakكاتen waarin over slavernij wordt gesproken. Zo was

het al in 1709 verboden in kroegen met slaven te dobbelen, hen drank te schenken of transacties met hen te sluiten. Dit verbod werd onder andere in 1757 gerenoveerd (nummer 417). Nummer 99 bevat een besluit van 1669 waarin vrijburgers in Colombo onder bepaalde voorwaarden toestemming konden krijgen bier te brouwen en te verkopen; aan de resolutie is een recept toegevoegd opdat daardoor de compagniedienaren 'goeden, gesonden dranck voor hun geit werde bestelt'. Nummer 173 bevat een biljet van 1688 met een verbod op het verkopen van geweren aan 'swarte inwoonderen ... 't welck niet anders dan quade en gevaerlijke consequentiën in tijd en wijlen zoude können na sig slepen'. De schier eindeloze rij van geboden en verboden, van 'ja, mits' en 'niet, tenzij' zou pagina's vullen. Nog een paar voorbeelden tot slot. Als soldaat zo maar voorde lol je geweer afschieten, dat mocht sinds het biljet van 1690 niet meer (nummer 179), en natuurlijk, het beschadigen van bomen in het kasteel en in de stad Colombo was ook uit den boze (nummer 200, plakkaat van 1702). Dat moslims jaarlijks een rijksdaalder moesten betalen wanneer zij op schoenen wilden lopen, blijkt uit een biljet van 1748 (nummer 375).

Het opsporen, transcriberen en ordenen van de teksten afkomstig uit de National Archives in Colombo is een onvoorstelbare klus geweest. Zo zijn de werkomstandigheden in Sri Lanka al zwaar vanwege het vochtige klimaat, maar een groter probleem vormt het onderzoekmateriaal: de staat van de documenten is soms bedroevend. Bij de beoordeling van de oorzaken hiervan is het nuttig een voorval uit 1766 te kennen. Na het overlijden van de commandeur van Galle, Abraham Samlant, maakte de secretarie een inventaris van alle compagniebezittingen ten behoeve van de opvolger, Arnold de Ly. Daarin staat ook het archief van de secretarie beschreven, met daarbij de opmerking dat een groot deel van de paperassen 'door de lengte der tijden' onbruikbaar was geworden.

Overigens zijn de VOC-bestanden goed toegankelijk, dankzij de archiefinventarissen van M. W. Jurriaanse en S. A. W. Mottau, terwijl eerdere bronnenpublicaties en het VOC-archief in Den Haag het mogelijk maakten wetteksten te vergelijken en zo ook in de lacunes te voorzien.

Het voorwerk geeft een uitvoerige verantwoording van de geraadpleegde archivalia, literatuur en bronnenuitgaven, gevolgd door een overzicht van inventarissen, catalogi, bibliografieën en dergelijke. Dit deel van het voorwerk wordt afgesloten met een datalijst van plakkatens en resoluties en een lijst van de gouverneurs in de compagnieperiode. In vijf gedegen hoofdstukken wordt vervolgens de tekstuitgave ingeleid. De hoofdstukken zijn: I: Inleiding, II: Verantwoording van de uitgave, III: De bestuurlijke en rechtelijke organisatie, IV: Het toepasselijk recht en V: De Nederlandse wetgeving in de Engelse tijd. Niet eerder is een zo diepgravend onderzoek gedaan naar de juridische aspecten van het compagniebestuur in Ceylon; het resultaat is een zeer bondige samenvatting. De vijf hoofdstukken vormen in feite een monografie over bestuur, wetgeving en rechtspraak die in een grote behoefte voorziet en zelfs apart uitgegeven zou kunnen worden.

Sommige verordeningen dienden jaarlijks opnieuw uitgevaardigd te worden. Andere werden — zonodig in aangepaste vorm — herbevestigd of *gerenoveerd* wanneer daar aanleiding toe bestond. Hovy is erin geslaagd van vrijwel alle plakkatens en andere wetten de ontstaansgeschiedenis te achterhalen. Juist dit deel van de inventarisatie biedt een boeiende kijk op de bestuursgeschiedenis van de compagnie. Als voorbeeld moge dienen de wijze waarop de Raad van Ceylon optrad tegen de illegale chenabouw. Dat is een landbouwmethode waarbij een stuk woeste grond wordt platgebrand en dat vervolgens een jaar in cultuur kan worden gebracht. De compagnie was niet zo met dit systeem ingenomen, onder andere omdat in de kaneelgebieden daardoor te veel van de wild groeiende kaneelgewassen verloren konden gaan. De compagnie voerde bij het verlenen van kapvergunningen een restrictief beleid, dat zij hoopte te effectueren

door overtreders strenge straffen in het vooruitzicht te stellen. De uitgave van Hovy laat vanaf 1745 een hele reeks van verordeningen tegen de chenabouw zien, de ene al strenger dan de andere. De ambtsperiode van gouverneur Jan Schreuder (1756-1762) vertoont een top van dergelijke verordeningen. Dat hoeft ons niet te verbazen: Schreuder probeerde met alle hem ter beschikking staande middelen de inkomsten van de compagnie te verhogen. Naast een drastische verhoging van de belasting op bebouwde grond betekende dit ook een bijna rabiate bescherming van de kaneel. De hoeveelheid plakaten bewijst echter dat het instrumentarium van de compagnie volstrekt onvoldoende was om uitvoering te geven aan haar economische politiek. De straffe wijze waarop de compagnie desalniettemin poogde haar landbouwbeleid te effectueren is een belangrijke oorzaak geweest van de onlusten die eind 1760 het platteland in het zuidwesten van Ceylon beroerden. Begin 1761 was er zelfs sprake van een goed georganiseerde opstand die militair gesteund werd door de koning van Kandy. Toen kwam de wetgevingsmachine tot stilstand: de oorlog zou het compagniebestuur jarenlang in een verlamme greep houden, zo blijkt uit het jarenlang zwijgen der plakaten.

De publikatie van Hovy is méér dan alleen een uitgave van rechtsbronnen. De reeds genoemde hoofdstukken in het voorwerk bieden zoveel informatie over de compagnie-tijd in Ceylon, dat de verzameling weteksten zich laat lezen als een historische roman. De belangrijkste rollen daarin worden gespeeld door de compagniebestuurders, de ingezetenen van de steden en door de plattelandsbevolking. Het is een roman waarin juridische stukken uit de compagnie-tijd het leven in de kustprovincies van Ceylon beschrijven.

L. J. Wagenaar

E. de Jong, *Natuur en kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740* (Dissertatie RUG 1993; Amsterdam: Uitgeverij Thoth, 1993, 260 blz., f54,50, ISBN 90 6868 045 5).

Van de tuinen die in dit rijk geïllustreerde boek worden besproken is niets meer over behalve een reconstructie van de paleistuin van het Loo, die in 1984 werd afgerond. Want de geometrische tuin met allegorisch beeldhouwwerk, met classicistische bouwsels, vijvers en fonteinen overleefde de tweede helft van de achttiende eeuw niet toen onder Engelse invloed de — even kunstmatige — vrije landschapstuin in de mode kwam. Beide soorten waren concrete voorbeelden van de houding van de mens tegenover de natuur en hoe hij zich die idealiter voorstelde. Dit proefschrift bevat dan wel niet de zeventig jaar geleden door Huizinga gewenste studie van de tuin als cultuurvorm maar tracht met succes vanuit architectuurhistorisch perspectief de vormgeving en betekenis van een aantal tuinen uit de periode van 1650 tot 1740 te verklaren. Als uitgangspunt daarbij moest gelden dat de tuin een complex samenstel vormt waarin architectuur, inrichting, gebruik en belevingswereld nauw met elkaar zijn verbonden. De Jong wil vooral de concepten die achter een tuinontwerp schuil gingen blootleggen, want de opzet ervan zegt veel over de opdrachtgever die dan ook centraal komt te staan. Het is echter niet zo gemakkelijk deze 'iconologische' aanpak van de tuinaanleg te verwezenlijken, want er moet met divers materiaal als afbeeldingen, hofdichten, kaarten, reisbeschrijvingen en archiefbescheiden gewerkt worden om tot een beeld te komen. Dat werpt enige methodologische problemen op omdat platen geïdealiseerd kunnen zijn, literaire produkten eveneens een fictionele component bevatten en de reisbeschrijvingen geen aanduiding van de betekenis van aanleg en decoratieprogramma's geven. Waar de auteur dan ook de vraag opwerpt of de tijdgenoten specifieke details ervan konden begrijpen moet hij dat ontkennend beantwoorden: